

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته الهیات و معارف اسلامی
گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

آسیب شناسی فقهی مجالس عزاداری اهل بیت (ع)

استاد راهنما

ابراهیم شفیعی سروستانی

دانشجو

محمد رضا مفیدی فر

دی ماه ۱۳۹۴

بسم الله الرحمن الرحيم

«تمام حقوق این اثر متعلق به دانشگاه قرآن و حدیث است»»

تقدیم به

ساحت نورانی فرماندهی کل که توفیق خدمت در پادگان ایشان به نشانی سربازی نصیبم گشت.

پدری دلسوز که به نمک سفره کرمش سالهاست روحم از تلاطم گندابها در امان است.

و به آمین دعایش زمین و زمان آرام در مدار خویش مشغول.

به امید حفظ این سمت تا بلندای بانگ «انا بقیه‌الله» در احتزاز بیرق «لا اله الا الله» بانوای لبیک به «هل من

ناصر حسینی».

تشکر و قدردانی

(من لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق)

ضمن سپاس از خداوند متعال و با تجلیل و قدردانی از حضرت آیه الله محمدی ری‌شهری (حفظه الله) - مؤسس دانشگاه قرآن و حدیث- اساتید و کارمندان دانشگاه، بر خود لازم می‌دانم از کلیه عزیزانی که در تدوین این پایان‌نامه ما را یاری نمودند، خصوصاً از استاد ارجمندم جناب دکتر شفیع سروستانی که باره‌نمایی‌هایشان ما را در این امر یاری رساندند، تشکر می‌کنم و از خداوند منان برایشان آرزوی توفیق روزافزون رادارم.

چکیده

یکی از مسائل مهمی که امروزه در عرصه فقه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است، سؤال از حرکتهای نامتعارف در عزاداری اهل بیت (علیهم السلام) است.

باور بسیاری بر آن است که هر عملی که به قصد عزاداری صورت گیرد، شرعیت لازم را دارد و عزاداری امام حسین (ع)، از همه حرمت‌ها استثناء می‌باشد. از این رو، طبق این باور قمه زنی و برخی اعمال نامتعارف مانند لطمه زدن فی حد نفسه و ماورای شرایط موجود جامعه حلال است. به عبارتی حکم اولیه آن حلیت است و اگر برخی از مراجع آن را تحریم کرده‌اند، صرفاً به جهت شرایط خاص سیاسی دنیای اسلام است.

در ادامه بحث و بعد از پاسخ به سؤالات و شبهات مخالفین، حرمت آن‌ها را از این جهت نیز ثابت کرده است.

در این پایان‌نامه تلاش شده است تا معضلات مجالس عزاداری اهل بیت (ع) شناسایی شوند و بعد از آن به راهکارهای کلی، ساختاری و محتوایی پرداخته شود تا بتوانیم آسیب‌های فقهی مجالس عزاداری اهل بیت (ع) را از بین ببریم و یا حداقل کمتر کنیم.

با توجه به آسیب‌هایی که در مجالس عزاداری اهل بیت (ع) روند رو به رشدی پیدا کرده است و هر سال نسبت به سال گذشته تفاوت‌هایی از حیث شیوه و محتوا انجام می‌گیرد، بدین صورت که اکاذیب نیز داخل در مداحی‌ها شده و اشعار بسیار سطح پایین در مدح و وصف اهل بیت (ع) خوانده می‌شود. آسیب‌هایی همچون خرافات تا جایی که غنا و موسیقی نیز در حال ممزوج شدن با سبک مداحی‌های عصر حاضر شده و از کمتر مداحان عزیز دیده شده که از موسیقی و سبک‌های موسیقی پاپ و ... استفاده نکنند؛ و همچنین مراسم‌های قمه‌زنی که تا حد زیادی منجر به وهن مذهب شیعه شده و استفاده از ادواتی که مردم در عزاداری‌ها استفاده می‌کنند که سبک و روش عزاداری‌ها نسبت به عزاداری‌های اصیل مذهب شیعه کاملاً تفاوت پیدا کرده گرچه با این همه شاهد عزاداری‌های اصیل هستیم ولی هنوز در این موارد بسیار جای کار دارد. لذا ضروری دانستیم به بحث آسیب‌شناسی فقهی مجالس عزاداری اهل بیت (ع) پرداخته، دنبال راه کارهای آسیب زدایی آن‌ها باشیم.

آسیب‌هایی که می‌تواند مجالس عزاداری اهل بیت (ع) را تحت شعاع قرار دهد، آفاتی هستند که محتوا و شکل مجالس عزاداری اهل بیت (علیهم السلام) را به چالش کشانده‌اند.

لذا سعی بر آن است تا در ابتدا شناخت کلی نسبت به آسیب‌هایی که مجالس عزاداری اهل بیت (ع) با آن‌ها روبرو هستند داشته باشیم.

از جمله این آفات می‌توان به تحریف هدف عزاداری نام برد که از خطرناکترین آفات عزاداری امام حسین(ع)، به شمار می‌آید. حکمت عزاداری امام حسین (ع) با حکمت شهادت ایشان، یکی است؛ بنابراین، تحریف هدف عزاداری، تحریف هدف شهادت آن بزرگوار نیز هست.

اما شماری از آفات، مربوط به شیوه و چگونگی عزاداری می‌شوند. از نظر فقهی، عبادات اعم از واجب یا مستحب توقیفی هستند؛ بدین معنا که اصل عبادت و چگونگی آن، باید توسط ادله شرعی اثبات شود. در غیر این صورت، عملی که به عنوان عبادت انجام می‌شود، بدعت محسوب می‌گردد و نه تنها مطلوب نیست، بلکه ممنوع و حرام است.

کلید واژه: آسیب‌شناسی، فقهی، مجالس عزاداری، اهل بیت (ع).

فهرست مطالب

چکیده	۶
فهرست مطالب	۸
مقدمه	۱۲
فصل اول_ کلیات و مفاهیم	۱۴
۱-۱-۱. بیان مسئله	۱۵
۱-۱-۲. سؤالات تحقیق	۱۶
۱-۱-۳. ضرورت پژوهش	۱۶
۱-۱-۴. اهداف	۱۷
۱-۲. مفاهیم	۱۷
۱-۲-۱. آسیب‌شناسی	۱۷
۱-۲-۲. فقه	۱۸
۱-۲-۳. عزاداری	۱۸
۱-۲-۴. تاریخچه عزاداری	۱۹
۱-۳. مفهوم شناسی پژوهش	۲۱
۱-۳-۱. عزاء	۲۱
۱-۳-۲. تعزیه	۲۲
۱-۳-۳. نوحه خوانی	۲۲
۱-۳-۴. روضه	۲۲
۱-۳-۵. مقتل	۲۳
۱-۳-۶. رثاء	۲۳
۱-۳-۷. غلو	۲۳
۱-۳-۸. تحریف	۲۴
فصل دوم آسیب های شکلی	۲۵
۲-۱. نوحه خوانی	۲۶

- ۲۶-۱-۱. مفهوم شناسی ۲۶
- ۲۶-۱-۲. جایگاه نوحه خوانی در فقه اسلامی ۲۶
- ۲۶-۱-۳. آسیب های موجود ۲۶
- ۲۷-۱-۴. نقد و بررسی ادله موافق و مخالف ۲۷
- ۲۷-۱-۴-۱. نوحه حرام ۲۷
- ۲۷-۱-۴-۲. نوحه جایز ۳۰
- ۳۱-۱-۵. نتیجه گیری ۳۱
- ۳۳-۲-۲. قمه زنی ۳۳
- ۳۳-۲-۱. مفهوم شناسی ۳۳
- ۳۳-۲-۲. جایگاه قمه زنی در فقه اسلامی ۳۳
- ۳۴-۲-۳. آسیب های موجود ۳۴
- ۳۴-۲-۴. نقد و بررسی ادله موافقان و مخالفان قمه زنی ۳۴
- ۳۴-۲-۴-۱. قمه زنی هم دردی و مواسات با امام حسین علیه السلام ۳۴
- ۳۵-۲-۴-۲. احیای امر مذهب ۳۵
- ۳۷-۲-۴-۳. تکلیف نداشتن در خصوص قمه زنی ۳۷
- ۳۸-۲-۴-۴. روایات ۳۸
- ۳۹-۲-۴-۵. بدعت بودن قمه زنی ۳۹
- ۴۱-۲-۴-۶. وهن و تضعیف مذهب ۴۱
- ۴۱-۲-۴-۷. دلایل فقهی منع قمه زنی ۴۱
- ۴۱-۲-۴-۷-۱. حرمت فعل ضرری ۴۱
- ۴۳-۲-۴-۷-۲. قاعده «لاضرر» در باب قمه زنی ۴۳
- ۴۳-۲-۴-۸. فتاوای مراجع معظم تقلید ۴۳
- ۴۵-۲-۲-۵. نتیجه گیری ۴۵
- ۴۶-۲-۳. لطمه زنی ۴۶
- ۴۶-۲-۳-۱. مفهوم شناسی ۴۶
- ۴۷-۲-۳-۲. جایگاه لطمه زنی در فقه اسلامی ۴۷

۴۷۲-۳-۳. آسیب های موجود
۴۷۲-۳-۴. نقد و بررسی ادله موافقان و مخالفان لطمه زنی
۵۱۲-۳-۵. نتیجه گیری:
۵۱۲-۴. مرثیه سرایی
۵۱۲-۴-۱. مفهوم شناسی
۵۱۲-۴-۲. جایگاه مرثیه سرایی در فقه اسلامی
۵۲۲-۴-۳. آسیب های موجود در مرثیه سرایی
۵۶۲-۴-۴. نتیجه گیری
۵۷ فصل سوم آسیب های محتوایی
۵۸۳-۱. تحریف
۵۸۳-۱-۱. مفهوم شناسی
۵۸۳-۱-۲. جایگاه تحریف در فقه اسلامی
۵۸۳-۱-۳. آسیب های موجود
۶۷۳-۱-۴. مقابله با تحریف
۶۸۳-۱-۵. نتیجه گیری
۶۹۳-۲. خرافات
۶۹۳-۲-۱. مفهوم شناسی
۶۹۳-۲-۲. جایگاه خرافات در فقه اسلامی
۷۰۳-۲-۳. منشاء خرافات:
۷۱۳-۲-۴. آسیب های موجود
۷۳۳-۲-۶. علل شیوع خرافات:
۷۵۳-۲-۷. علت ورود و پذیرش خرافات
۷۶۳-۲-۸. نقش عاشورا در تاریخ شیعه
۷۷۳-۲-۹. حادثه عاشورا و هجوم خرافات و آسیب ها
۷۸۳-۲-۱۰. رسالت علما و نهادهای اسلامی در مبارزه با آسیب ها و خرافات
۷۸۳-۲-۱۱. نتیجه گیری

۷۹مفهوم شناسی ۳-۳-۱
۸۰جایگاه روضه خوانی در فقه اسلامی ۳-۳-۲
۸۰آسیب های موجود ۳-۳-۳
۸۵نتیجه گیری ۳-۳-۶
۸۶فصل چهارم راهکارهای آسیب زدایی مجالس عزاداری اهل بیت(ع) ۳-۳-۶
۹۴نتیجه گیری و پیشنهادها ۳-۳-۶
۹۷فهرست منابع ۳-۳-۶

مقدمه

به دلیل ورود برخی آسیب‌ها نظیر تحریف وقایع عاشورا و شیوع فراوان روضه‌های دروغین، مرحوم محدث نوری دست به اقدامی جدی زد. ایشان که از پیشگامان تصحیح مرثیه‌سرایی است با نوشتن کتاب بی نظیر «لؤلؤ و مرجان» به لزوم توجه به صحت نقل تاریخ بر دقت در استناد صحیح عزاداری‌ها تأکید می‌کند و نگران وضعیت روضه خوانی‌هاست.

پس از وی، مرحوم شیخ عبدالکریم حایری بنیان‌گذار حوزه علمیه قم و مرحوم آیه الله بروجردی در این زمینه سعی زیادی کردند و نسبت به شکل برخی از عزاداری‌ها اداره مجالس اعتراض داشتند و در این زمینه اقدامات عملی هم انجام دادند. به‌عنوان مثال مرحوم شیخ عبدالکریم حائری در قم، شبیه‌خوانی را منع کرد و یکی از مجالس بسیار بزرگ را مبدل به مجلس روضه خوانی کردند.

آیه الله بروجردی نیز در مورد وضع نامطلوب شبیه‌خوانی در قم فتوا دادند که شبیه‌خوانی‌هایی که در سطح شهر وجود دارد حرام است.

حضرت امام خمینی (ره) نیز از کسانی است که تحولی عظیم را در مجالس عزاداری ایجاد نمود، ایشان در سخنرانی‌های خود که به مناسبت‌های مختلف انجام می‌شد و امروز در کتاب صحیفه نور جمع آوری شده است، بر برپایی مجالس عزا بسیار تأکید می‌ورزند اما از عزاداران می‌خواهند از انجام اعمالی که روح فرهنگ عاشورا را خدشه‌دار می‌کند بپرهیزند. مثلاً ایشان علی‌رغم مخالفت برخی از مراجع شیعه به حرمت قمه‌زنی فتوا داد و از خطبا و وعاظ و ذاکرین خواستند که وضعیت مجالس را دگرگون کنند و مجالس را در جهت هدایت و ذکر احکام و بیان فلسفه قیام تغییر دهند و از کارهای ناروا در حیات‌ها پرهیز کنند و قضایای خلاف واقع را بازگو نکنند.

هم‌زمان با ایشان در کشور عراق علامه سید محسن امین‌العالمی با نوشتن رساله مستقلی تحت عنوان «التنزیه فی اعمال الشبیه» به تحلیل اعتقادی عزاداری سنتی شیعیان و بررسی حماسه عاشورا پرداخته است. سید محسن حکیم، سید محمد باقر صدر و محمدجواد مغنیه نیز همچون علامه امین به دنبال تصحیح مراسم عزاداری بودند و حوزه فعالیت آن‌ها بیشتر در کشور عراق بود.

شخصیت فرزانه‌ای دیگر نیز همچون شهید مطهری که از شاگردان امام خمینی (ره) بودند، دست به اصلاح جدی مجالس عزای حسینی زد.

ایشان با نگارش ۳ جلد کتاب مستقل تحت عنوان حماسه حسینی (که حاصل سخنرانی‌های ایشان بود) با جسارت و جرات ویژه خود به نقد متون تاریخی شیعه همچون محرق القلوب و روضه الشهداء در خصوص تحریفات عاشورا می‌پردازد و روش‌های درخور تأملی را برای اجرای بهینه مراسم عاشورا پیشنهاد می‌کند.

استاد مطهری معتقد بود که حادثه عاشورا هم دچار تحریف لفظی و هم گرفتار تحریف معنوی شده است و استاد به دنبال تحریف زدایی از حادثه عاشورا بوده و در این راه هم موفقیت‌هایی به دست آورد و توانست تا حدودی برخی از این تحریفات خطرناک را بزدايد؛ و همچنین توصیه مرحوم استاد شهید مطهری به مطالعه کتاب «لؤلؤ و مرجان» مرحوم نوری که در شرایط منبریان است؛ که از شرایط منبریان، دو شرط را شرط اساسی قرار داده است؛ اخلاص و صدق. از لحاظ نیت مخلص باشند و برای خدا این کار را انجام بدهند و شرط دوم دنباله شرط اول است که اگر کسی در نیت این کار، مخلص باشد طبعاً باید صادق باشد. نمی‌شود کسی اخلاص داشته باشد ولی نسبت به صداقت تقید نداشته باشد. وی در ضمن شرط صدق نمونه‌هایی از مطالب بی‌اساس را ذکر کرده‌اند.

مقام معظم رهبری با سخنرانی‌هایی که در جمع دست‌اندرکاران مجالس عزا انجام می‌دهند برخی از آسیب‌ها را یادآوری و راه‌حل‌ها و نکات راهگشای فراوانی را ارائه دادند.

با این همه تلاش‌های فراوانی که در مورد آسیب‌شناسی‌های عزاداری شکل گرفته است از جمله «کتاب لؤلؤ و مرجان» که کتابی متقن و قابل‌اتکا نیز هست ولی اکثر مطالبش حول دروغ و روضه‌ها و اشعار دروغ می‌گردد و کمتر مشاهده شده در مورد آسیب‌شناسی فقهی مجالس اهل‌بیت (ع) مطلبی ذکر کرده باشد و همچنین کتاب حماسه حسینی که این کتاب هم در نوع خودش کتابی عالی و واقع‌نگر هست و چشم‌مارا نسبت به بسیاری از خرافات باز و روشن می‌کند ولی با این همه در این کتاب نیز خیلی کم دیده شده در مورد آسیب‌شناسی فقهی عزاداری مجالس اهل‌بیت (ع) مطلبی را ذکر کند و اکثر مطالبش حول تحریفات لفظی و معنوی و خرافات شکل گرفته است. همچنین در مورد مقالات گسترده‌ای که در این موضوع به واکاوی و آسیب‌شناسی عزاداری مجالس اهل‌بیت (ع) سعی و تلاش زیادی انجام داده‌اند که با غور در این مقالات نیز متوجه می‌شویم که یا اصلاً در مورد آسیب‌شناسی فقهی آن بحث نشده و یا اگر هم بحثی به میان آمده به صورت اجمالی و گذرا بوده. لذا بران شدیم تا با مطالعات و تحقیقاتی که در مورد این مهم شده کمک گرفته به صورت تفصیلی و تخصصی در مورد آسیب‌شناسی فقهی عزاداری در مجالس اهل‌بیت (ع) کار کنیم.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

کلیات و مفاهیم

در این فصل به تعاریف و کلیات این پژوهش پرداخته خواهد شد که در مورد اهم آن‌ها در ذیل بحث و توضیحاتی خواهد آمد.

۱-۱. کلیات

۱-۱-۱. بیان مسئله

آسیب‌هایی که می‌تواند مجالس عزاداری اهل بیت (ع) را تحت شعاع قرار دهد، آفاتی هستند که محتوا و شکل مجالس عزاداری اهل بیت (علیهم‌السلام) را به چالش کشانده‌اند.

لذا سعی بر آن است تا در ابتدا شناخت کلی نسبت به آسیب‌هایی که مجالس عزاداری اهل بیت (ع) با آن‌ها روبرو هستند داشته باشیم.

از جمله این آفات می‌توان به تحریف هدف عزاداری نام برد که از خطرناک‌ترین آفات عزاداری امام حسین (ع)، به شمار می‌آید. حکمت عزاداری امام حسین (ع) با حکمت شهادت ایشان، یکی است؛ بنابراین، تحریف هدف عزاداری، تحریف هدف شهادت آن بزرگوار نیز هست.

اما شماری از آفات، مربوط به شیوه و چگونگی عزاداری می‌شوند. از نظر فقهی، عبادات اعم از واجب یا مستحب توقیفی هستند؛ بدین معنا که اصل عبادت و چگونگی آن، باید توسط ادله شرعی اثبات شود. در غیر این صورت، عملی که به‌عنوان عبادت انجام می‌شود، بدعت محسوب می‌گردد و نه تنها مطلوب نیست، بلکه ممنوع و حرام است.

استحباب عزاداری برای سالار شهیدان، بر پایه ادله قطعی، ثابت است و با عنایت به آثار و برکات فردی و اجتماعی آن، از بزرگ‌ترین عبادات محسوب می‌گردد؛ اما درباره چگونگی انجام گرفتن این عبادت، آفاتی به چشم می‌خورند که باید درصدد حل این معضل کوشید. بلکه می‌توان این‌گونه گفت: اطلاق روایات، شامل انواع عزاداری‌های مرسوم در اعصار مختلف نیز می‌گردد، مشروط به اینکه عنوان عزاداری، بر آنچه رایج شده، صدق کند و موجب وهن مکتب اهل بیت علیهم‌السلام نگردد و یا همراه با انجام دادن عملی نامشروع نباشد.

بنابراین آنچه در شماری از مجالس عزاداری، به تدریج مرسوم شده است (مانند استفاده از ابزارهای موسیقی و آهنگ‌های مبتذل، تشبیه مرد به زن و همچنین کارهایی چون قمه زدن)، بدعت در عزاداری

محسوب می‌شود، به‌ویژه قمه زدن که در عصر حاضر، زمینه‌ساز تبلیغات سوء بر ضد پیروان اهل‌بیت (ع) و موجب وهن مکتب تشیع است و چیزی که خیلی قابل توجه است این است که در خیلی از زمینه‌ها، امر بر عموم مردم مشتبه می‌شود و عموم مردم قوه تشخیص و تمییز مابین آنچه عرف هست و آنچه حقیقت است را نمی‌دانند.

۲-۱-۱. سوالات تحقیق

سؤال اصلی:

۱- مجالس عزاداری اهل‌بیت (ع) از نظر فقهی با چه آسیب‌هایی روبروست؟

سوالات فرعی:

- ۱) مهم‌ترین آسیب‌های مرتبط با اشعار و مراثی و سبک‌های مداحی از منظر فقهی چیستند؟
- ۲) مهم‌ترین آسیب‌های مرتبط با آلات و ادوات مورد استفاده در عزاداری‌ها از نگاه فقهی چیستند؟
- ۳) مهم‌ترین آسیب‌های مرتبط با مضامین و محتواهای ارائه‌شده در عزاداری‌ها از منظر فقهی چیستند؟

۳-۱-۱. ضرورت پژوهش

با توجه به آسیب‌هایی که در مجالس عزاداری اهل‌بیت (ع) روند رو به رشدی پیدا کرده است و هر سال نسبت به سال گذشته تفاوت‌هایی از حیث شیوه و محتوا انجام می‌گیرد بدین صورت که اکاذیب نیز داخل در مداحی‌ها شده و اشعار بسیار سطح پایین در مدح و وصف اهل‌بیت (ع) خوانده می‌شود. آسیب‌هایی همچون خرافات تا جایی که غنا و موسیقی نیز در حال ممزوج شدن با سبک مداحی‌های عصر حاضر شده و از کمتر مداحان عزیز دیده شده که از موسیقی و سبک‌های موسیقی پاپ و ... استفاده نکنند؛ و همچنین مراسم‌های قمه‌زنی که تا حد زیادی منجر به وهن مذهب شیعه شده و استفاده از ادواتی که مردم در عزاداری‌ها استفاده می‌کنند که سبک و روش عزاداری‌ها نسبت به عزاداری‌های اصیل مذهب شیعه کاملاً تفاوت پیدا کرده گرچه با این همه شاهد عزاداری‌های اصیل هستیم ولی هنوز در این موارد بسیار جای کار دارد. لذا ضروری دانستیم به بحث آسیب شناسی فقهی عزاداری مجالس اهل‌بیت (ع) پرداخته، دنبال راه‌کارهای آسیب زدایی آن‌ها باشیم.

۴-۱-۱. اهداف

هدف از این تحقیق این بوده تا با اعمال خرافی و تحریفات اعم از لفظی و معنوی و دروغ‌هایی که بعضاً در عزاداری‌ها از لسان مداحان شنیده می‌شود مقابله کرده به راه‌حل این معضل پرداخته و سعی بر بیان سیر تاریخی آن به شکل صحیح و حقیقی آن شود.

هدف بر این است تا آسیب‌های فقهی مجالس عزاداری اهل بیت (ع) را تبیین کنیم. آسیب‌های مرتبط با اشعار و مراثی و سبک‌های مداحی از منظر فقهی را تبیین کنیم. آسیب‌های مرتبط با آلات و ادوات مورد استفاده در عزاداری‌ها از نگاه فقهی را تبیین کنیم. آسیب‌های مرتبط با مضامین و محتواهای ارائه‌شده در عزاداری‌ها از منظر فقهی را تبیین کنیم.

۲-۱. مفاهیم

۱-۲-۱. آسیب‌شناسی

«آسیب» به معنای «آفت، بیماری، اختلال و خطر» آمده است. در فرهنگ فارسی چنین معنا شده است: «آسیب: زخم، عیب و نقص، درد، رنج، گزند، آزار، زیان، خسارت.^۱ آسیب‌شناسی: شناخت درد و رنج و خسارت.^۲»

در اصطلاح هم به آن دسته از علل و اختلالاتی اطلاق می‌شود که وجودشان تداوم و حرکت پدیده‌ای را تهدید می‌کند و آن را از رسیدن به اهداف و آرمانش باز می‌دارد و یا از کارایی لازم می‌اندازد. برخی در تعریف آسیب گفته‌اند: «منظور از آسیب، عاملی است که سبب اختلال و ناهنجاری‌ها و آفت در پدیده‌ها می‌شود و گاهی به خود اختلالات، آسیب گفته می‌شود.^۳»

در فرهنگ دینی، واژه‌ی «آفت» بار معنایی «آسیب» را دارد. آفت، یعنی آنچه سبب فساد، تباهی، خرابی و بیماری است. خسارت و زبانی را که از بیرون و درون بر امور معنوی یا مادی وارد می‌شود، آفت گویند.

ابن منظور گوید: «أوف: الآفة: العاهة و فی المحکم: عرض مفسد لما أصاب من شیء؛ و یقال: آفة الظرف الصلّف و آفة العِلْمِ النّسیان».^۴

۱. محمد معین، فرهنگ فارسی، چاپ اول، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۲ ه.ش، ج ۱، ص ۵۸، ذیل واژه.

۲. حسن، عمید، فرهنگ فارسی عمید، چاپ چهل و نهم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۹ ه.ش، ج ۱، ص ۴۴، ذیل واژه.

۳. محمد علی، حاجی، آسیب‌شناسی تربیت دینی، دانش نامه امام علی علیه السلام، زیر نظر علی اکبر رشاد، ج ۴، ص ۴۳۳.

۴. ابن منظور، ابوالفضل، جمال الدین، محمد بن مکرّم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت، دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، دار صادر، ۱۴۱۴ ه.ق، ج ۹، ص ۱۶.

فرهنگ نویسان فارسی زبان، «آفت» را چنین معنا نموده اند: «آفت: آنچه مایه ی فساد و تباهی گردد»^۱
«آنچه سبب فساد، تباهی، خرابی، زیان، بیماری و... می شود؛ آسیب، بلا و سختی. آفت پذیر: ویژگی آنچه قابلیت صدمه دیدن دارد.»^۲

۲-۱-۲-۱. فقه

کلمه «فقه» در لغت به معنای فهم، آگاهی و دانایی است؛^۳ خواه مربوط به دین باشد و یا چیز دیگر. در کتاب لسان العرب معنای «فقه» فراتر از مطلق دانستن است و منظور از آن علم و دانستن است که همراه با دقت نظر و استنباط باشد.^۴

«فقه» در اصطلاح؛ به معنای علم و آگاهی دقیق نسبت به علوم دین و احکام الهی و توان استنباط آن‌ها از طریق ادله تفصیلی (کتاب، سنت، عقل و اجماع) است. «فقه» یکی از شاخه‌های علوم دینی و عبارت است از: «علم به احکام شرعی از طریق استنباط و اجتهاد».^۵

۳-۲-۱. عزاداری

واژه عزاداری و سوگواری مانند واژه‌های حج و زکات اصطلاحی شرعی نیست که شناخت آن نیاز به تعریف شارع مقدس داشته باشد بلکه واژه‌ای است آیینی که نشان‌دهنده رفتار و مراسم خاصی است که در مواقعی بخصوص توسط اقوام و ملل گوناگون انجام می‌شود. البته در روایات و دیگر منابع تاریخی الفاظی وجود دارد که می‌توان آن‌ها را بامعنای عزاداری برابر دانست - مانند عزا، ماتم، نوحه و یا نائحه، تسلی، رثا و مرثیه - و ما در ابتدا سعی خواهیم کرد آن‌ها را با استفاده از عرف و لغت بررسی کنیم.

عزا؛ این واژه به معنای صبر و شکیبایی در ماتم و به معنای سوگ و مصیبت آمده است.^۶
عزّی؛ «تعزیه الرجل» از باب تفعیل به معنای تسلی و توصیه به صبر، «عزّی بعضهم بعضاً» یعنی توصیه به صبر می‌کنند و می‌گویند: «أحسن الله عزاءک»؛ خداوند به تو صبر و نیکی روزی فرماید.^۷

۱. محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۶۹.

۲. حسن انوری، فرهنگ بزرگ سخن، چاپ اول، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۱ ه.ش، ج ۱، ص ۱۲۴، ذیل واژه.

۳. ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۹۹ ه.ق، ج ۴، ص ۴۴۲.

۴. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۰، ص ۳۰۵.

۵. مصطفی، میراحمدی زاده، رابطه فقه و حقوق، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۰ ه.ش، جلد ۱، ص ۱۱۲.

۶. فرهنگ عمید، عمید، واژه عزا.

۷. احمد بن محمد مقرئ، فیومی، مصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، چاپ اول، قم، انتشارات دار

الرضی، ۱۴۱۸ ه.ق، ج ۲، ص ۵۰۴.

۴-۲-۱. تاریخچه عزاداری

گرچه عزاداری برای حسین بن علی (ع) و خاندان و یاران او به شکل‌های مختلفی در طول تاریخ اسلام برگزار میشد، اما این مراسم، آن هم در حدی گسترده به صورت سازمان یافته و با دستور و حمایت حکومت، از زمان آل بویه در بغداد آغاز گردید.

دسته های عزاداری در شکل جدید، نخستین بار در سال ۳۵۲ به وجود آمدند.^۱

به دستور معزالدوله، در عاشورای سال ۳۵۳ عزای عمومی اعلام شد و از مردم خواسته شد که با پوشیدن جامه سیاه، اندوه خود را نشان دهند.^۲

در عاشورای سال ۳۵۲ نیز گریه و ندبه برای امام حسین (ع) و نوحه خوانی و برپایی ماتم برای آن امام برگزار گردید.^۳ در این روز با آویختن پلاس (پارچه‌های کهنه و سیاه)، اعلام عزا نمودند. در روز عاشورا مردم حتی برخی علمای حنفی مثل خواجه علی غزنوی و امام نجم الدین بلعمانی حنفی، سفیانیان را لعن میکردند، دستار از سر باز کرده نوحه میخواندند و خاک بر سر می افشاندند.^۴

در سال ۳۹۸ که روز عاشورا مصادف با عید مهرگان بود، مراسم عید را به تأخیر انداختند.^۵

مورخین به برپائی این مراسم در تمام طول سلطه آل‌بویه اشاره دارند، اما در همان دوره، با گسترش برگزاری مراسم روز عید غدیر و روز عاشورا و حساسیت اهل سنت و وقوع درگیریهای متعدد، اهالی محله کرخ از برگزاری این مراسم منع شدند.^۶ در سال ۳۹۳ هم شیعیان از برگزاری مراسم مذهبی خود منع شدند، هم

^۱ شیعی، کامل، تشیع و تصوف، ترجمه قراگزلو، تهران، امیر کبیر، ۱۳۵۹، ص ۴۳ و علی اصغر فقیهی، آل بویه و اوضاع زمان ایشان، تهران، صبا، ۱۳۵۷، ص ۴۶۷، به نقل از: مرآة الجنان، ج ۳، ص ۲۴۷.

^۲ ابن کثیر، پیشین، ج ۱۱، ص ۲۵۹ و ابن خلدون، العبر، ترجمه عبدالمحمد آیتی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چ اول، ۱۳۶۳ش، ج ۲، ص ۳۵۸ و الذهبی، شمس الدین محمد بن احمد، تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الأعلام، تحقیق عمر عبد السلام تدمری، بیروت، دار الکتب العربی، ط الثانية، ۱۴۱۳، ج ۲۶، ص ۱۱.

^۳ ابن الجوزی، پیشین، ج ۷، ص ۱۵.

^۴ ابوالمحاسن، النجوم الزاهرة، ج ۴، ص ۲۱۸.

^۵ ابن اثیر عزالدین ابی الحسن، الکامل فی التاریخ، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۷ ق / ۱۹۸۷ م، ج ۸، ص ۳۲۶ و ابن العماد الحنبلی، ابی الفلاح عبدالحی، شذرات الذهب، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی تا، ج ۳، ص ۱۳۰.

^۶ ابن الجوزی، أبو الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد، المنتظم فی تاریخ الأمم و الملوک، تحقیق محمد عبد القادر عطا و مصطفی عبد القادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه، ط الأولى، ۱۴۱۲، ج ۱۴، ص ۳۶۱.

^۷ همان، ج ۱۵، ص ۳۷.

اهل سنت.^۱ هر چه حکومت آل بویه به پایان عمر خود نزدیک می‌شد و ضعف آن بیش‌تر می‌گردید، نزاع میان شیعه و سنی نیز افزون‌تر می‌شد، لذا سلاطین آل بویه می‌کوشیدند به هر نحو ممکن، برگزاری مراسم عاشورا و عید غدیر را، که خود بانی آن بودند، ملغی کنند. اما پافشاری شیعیان برای برگزاری مراسم عاشورا ادامه یافت.

در سال ۴۰۲ قمری فخرالملک، وزیر سلطان بهاءالدوله برگزاری مراسم عاشورا را آزاد اعلام کرد و برای جلوگیری از وقوع فتنه تدابیری اندیشید، ولی بار دیگر خودش در سال ۴۰۶ قمری برگزاری مراسم عاشورا را منع کند، که اصرار شیعیان به برگزاری آن، باعث نزاع آنها با ساکنان محله باب‌الشعیر شد و تعداد زیادی در این نزاع کشته شدند.^۲

سلاطین سلجوقی از دوستداران ائمه شیعه بودند. ملک‌شاه به همراه خواجه نظام در سال ۴۷۹ ق به زیارت کاظمین، نجف و کربلا رفت. محمد بن عبدالله بلخی پس از سخنرانی و وعظ برای عالمان، مسئولان و طلاب نظامیه اهل سنت، روضه می‌خواند و از مظلومیت‌های اهل بیت پیامبر یاد می‌کرد.^۳ این رسم تا اوایل سلطنت طغرل سلجوقی در بغداد و شهرهای دیگر ایران معمول بوده است. در ابتدای قرن هفتم، چون محمد خوارزمشاه خواست علاء الملک ترمذی، از سادات حسینی خراسان به عنوان خلیفه در برابر الناصر عباسی مطرح کند، تا حدود زیادی نفوذ معنوی خلفای عباسی - که حامی مذهب سنت بودند - رو به کاهش گذاشت و سرانجام در نیمه دوم قرن هفتم در سال ۶۵۶ ق با سقوط بغداد و حاکمیت یافتن ایلخانان در ایران و عراق، مذهب اهل سنت با بحران جدی روبه‌رو شد.

از این رو فرصت مناسبی برای توسعه تشیع و برگزاری شعائر و مراسم مذهبی آن فراهم گردید و با روی خوش نشان دادن غازان خان به شیعیان و سرانجام با رسمی شدن مذهب تشیع در مدت کوتاهی در زمان "اولجایتو"، مراسم عزاداری عمومیت یافت. مردم هرات پایتخت تیموریان، در نیمه دوم قرن نهم با فرا رسیدن ماه محرم به برگزاری مجالس سوگواری برای امام حسین(ع) اهتمام می‌ورزیدند و حتی شاهدگان و امرا نیز به برگزاری مجالس عزا همت می‌گماشتند.

با روی کار آمدن دولت صفویّه و در آوردن مملکت به صورت کشوری شیعه و مقتدر، سرودن شعر در مدح و رثای ائمه و شهدای کربلا برای شاعران افتخاری بس بزرگ محسوب می‌شد. و این تأثیری فراوان بر آینده آیین سوگواری محرم گذارد، به گونه‌ای که تظاهرات شکوه‌مند شیعیان در محرم هر سال، در نشر و اشاعه‌ی مذهب تشیع در فلات قاره ایران، مساعدت فراوانی کرد. در این زمان کتاب «روضه الشهداء» به رشته تحریر

^۱ ابن جوزی، پیشین، ج ۱۵، ص ۸۲.

^۲ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۱۷، ص ۱۳۳.

^۳ الطباطبائی، سید عبدالعزیز، معجم اعلام الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۱۷، ص ۲۹۶.